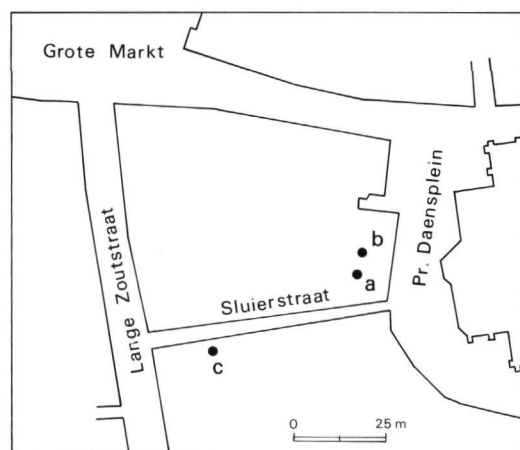

Twée laat-middeleeuwse mallen in ceramiek uit Aalst (prov. O.-Vl.)¹

Walter De Swaef & Marnix Pieters

1 Lokalisatie van de besproken archeologische vondsten.

Location of the archaeological finds.

Bij een kleine noodopgraving in 1986 uitgevoerd rechtover de hoofdingang van de Sint-Martinuskerk te Aalst (fig. 1: b; Lambertcoördinaten: 180.88 noord/126.91 oost) werden verschillende laat-middeleeuwse sporen aangesneden w.o. een aantal kuilen. Eén van deze kuilen bevatte naast grote hoeveelheden laat-middeleeuws grijs aardewerk ook een mal in ceramiek. Uit de laag die deze kuil afdekte werd een tweedemaal gerecupereerd. De jongste vondsten die in associatie met deze mallen gevonden werden dateren uit de 15de eeuw, waarschijnlijk zelf uit de tweede helft van de 15de eeuw. Het betreft meer bepaald een gebuikte beker uit Siegburg en verschillende wandscherven van Rijnlands steengoed met zoutglazuur. De overweldige meerderheid van het materiaal stamt

echter uit de 14de eeuw. Twee mijten van Lodewijk van Nevers (1322-1346) verschaffen een *terminus post quem*.

De mallen (fig. 2-3)

Beide mallen zijn vervaardigd uit grijs reducerend gebakken aardewerk. Een eerste (fig. 2), ovaal van vorm (l. 7 cm; br. 5 cm, h. 4 cm), vertoont in negatief de afbeelding van een gestileerde boom met een ingewerkte lelie. Een cilindrisch handvat met lichtjes verdikt uiteinde geeft dit object het uitzicht van een stempel.

De tweede (fig. 3), min of meer rond (diam. 9 cm), vertoont in negatief het aangezicht van een persoon met sterk gefronst voorhoofd. Deze mal, met meer reliëf dan de eerste, verwijst ongetwijfeld wat het gebruik betreft naar het met de hand indrukken van een materie in de mal. Het handvat is langgerekt ovaal in doorsnede (3.5 x 1.2 cm) en de buitenzijde van de mal is vóór de bakking bijgewerkt met een mes. Deze mal is verder gekenmerkt door een verzorgde afwerking en getuigt van een hoge artistieke vaardigheid.

Deze mallen werden waarschijnlijk gebruikt in het pottenbakkersbedrijf bij het versieren van ceramiek. Argumenten hiervoor vinden we in de vondstkontekst en in het vergelijkingsmateriaal.

Een gebruik voor het merken van eetwaren schijnt ook mogelijk, maar zowel de

¹ Een bijzonder woord van dank voor Prof. Dr. F. Verhaeghe, voor de medewerking bij het tot stand komen van deze bijdrage.

vorm als het materiaal maken dit minder waarschijnlijk. Voor het merken van brood bijvoorbeeld werden in Frankrijk houten of loden vormen gebruikt waarvan de afdruk gedeponeerd werd bij een officiële instantie ².

Vondstkontekst

Een gedeeltelijk misvormde laat-middeleeuwse kruik ³ werd aangetroffen op een belendend perceel (fig. 1: a). Het betreft een kruik in grijs reducerend gebakken aardewerk (fig. 4), met een maximale hoogte van 23.2 cm, waarvan de hals tijdens het bakken in de schouder is gezakt. Deze laatste vertoont iets lager ook nog een deuk.

Enkele duidelijk overbakken scherven van recipiënten in grijs aardewerk, werden gerecupereerd tijdens een werfcontrole in de Sluierstraat (fig. 1: c, Lambertcoördinaten: 180.44 noord/126.87 oost).

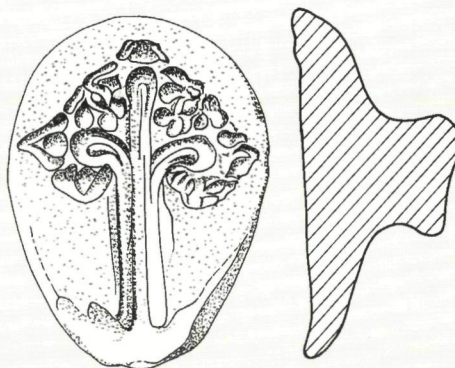
Tenslotte zijn er nog enkele elementen op de vindplaats zelf van de mallen die naar het pottenbakkersbedrijf verwijzen: brokken allochtone klei en enkele aan mekaar gebakken tegels.

Bij dit alles dient wel opgemerkt te worden dat geen enkele vondst kan hard maken dat pottenbakkersactiviteiten in de onmiddellijke omgeving van de vindplaats werden uitgevoerd. Het betreft enkel een reeks convergerende aanduidingen. Ook moet met de mogelijkheid rekening gehouden worden dat sommige 'misbaksels' toch nog als tweede of derde keus werden verhandeld.

Vergelijkingsmateriaal

Bij de opgraving door de stadsarcheologische dienst van Brugge langs de Potterierei (Sint-Leocollege) werd een rechthoekige stempel (7.7 x 5.9 x 1.3 cm) in orangerood baksel aangetroffen ⁴. Langs de Potterierei bevindt zich de 13de eeuwse pottenbakkersindustrie van Brugge ⁵.

De niet versierde zijde van de stempel toont de aanzetten van een rolrond oortje. De andere zijde, oorspronkelijk volledig geglaazuurd, vertoont een wafelmotief, bestaande uit 7 rijen van 6 vierkantjes. De aanwezigheid van glazuur op dit voorwerp laat vermoeden dat het niet werd gebruikt

2 *Laat-middeleeuwse mal uit Aalst. Sch. 2:3.*
Late medieval mould from Aalst. Scale 2:3.

2 Desportes 1987, 59.

3 Met dank aan Mevr. B. Adrianssens-De Smet en aan de Heer J. Beeckman, vinder-eigenaar, voor de bereidwillige medewerking aan het onderzoek.

4 Met dank aan H. De Witte, stadsarcheoloog van Brugge, die bereidwillig deze niet gepubliceerde informatie ter beschikking stelde.

5 Jacobs & Verhaeghe 1980; De Witte 1987.

3 *Laat-middeleeuwse mal uit Aalst. Sch. 2:3.*
Late medieval mould from Aalst. Scale 2:3. >

bij het bewerken van klei. Zowel mallen als stempels om ceramiek te versieren zijn immers steeds uit ongeglazuurde klei. Deze is poreus, waarschijnlijk met de bedoeling het vocht uit de klei die in de holtes gedrukt wordt, te absorberen. Wegens de grote morfologische gelijkenis met de objecten uit Aalst is dit voorwerp echter wel weerhouden ⁷.

Eveneens te Brugge, in de Zwijnstraat, werd in het voorjaar van 1990 een halve mal in aardewerk gevonden in een bakstenen afvalput uit de periode 15de-eerste helft 16de eeuw ⁸. In negatief is een mannehoofd met platte hoed en haar in 'page-snit' afgebeeld.

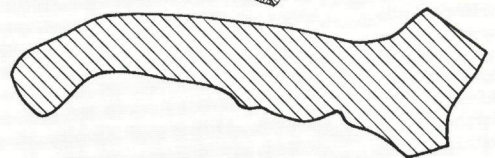
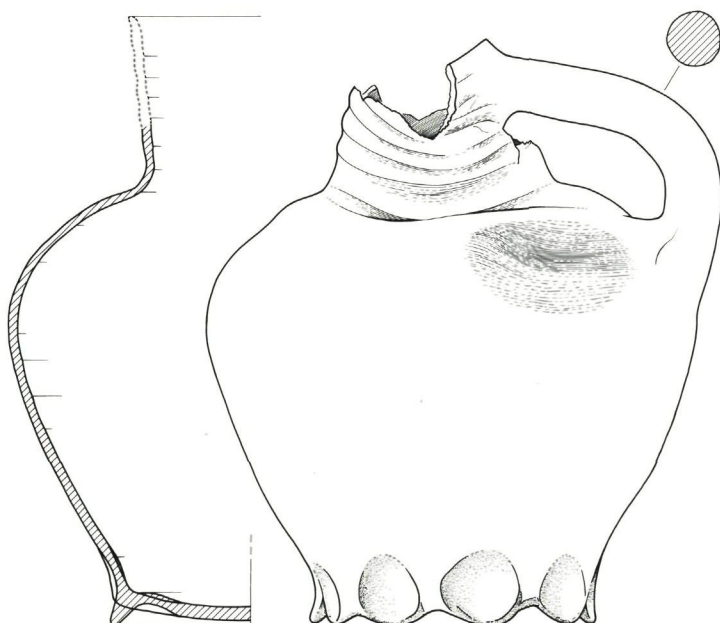
Te Antwerpen, in de Korte Ridderstraat, werd te midden van pottenbakkersafval uit de 14de-15de eeuw, een bakvorm in rood aardewerk en met de afbeelding van een Christushoofd aange troffen ⁹.

Een gebruik van mallen is geattesteerd bij het hoogversierd aardewerk, een bijzondere categorie uit de 13de-eerste helft 14de eeuw ¹⁰. De met mallen vervaardigde versiering betreft schelpen, nopjes, druiventrosjes en anthropomorfe motieven. Deze laatste zijn ofwel kleiner (2.5 tot 3.5 cm) dan de Aalsterse mal, ofwel in een architecturaal kader geplaatst ¹¹.

Bij zgn. 'Bourgondische' stempeltegels werd zoals de naam aanwijst, de versiering

6 De Kleyn 1986, 222.
7 Verder bevinden zich twee mallen, eveneens afkomstig van de Potterierei, in de collectie M. De Meester-Hillewaert, Brugge (mondelinge informatie Prof. Dr. F. Verhaeghe, waarvoor onze dank).
8 Hillewaert 1992, 122-123.
9 Oost & Ackermans 1988.
10 Verhaeghe 1989.
11 Verhaeghe 1989, 37, 41, 48 & 49.

4 *Laat-middeleeuwse misbakken kruik uit Aalst. Sch. 1:3.*
Late medieval ill-fired pitcher from Aalst. Scale 1:3.

vanaf de 13de eeuw vervaardigd met behulp van houten stempels. Deze zijn echter meestal in positief om een negatief te bekomen in de tegel¹². Dit negatief werd naderhand opgevuld met andere klei.

Te Siegburg is het gebruik van matrijzen voor het aanbrengen van versieringen op ceramiek navijsbaar vanaf 1400¹³. Een ganse reeks matrijzen en patrijzen uit ateliers van Siegburg zijn gekend voor de 16de en vroege 17de eeuw¹⁴. Deze vertonen echter minder relief dan de mallen uit Aalst.

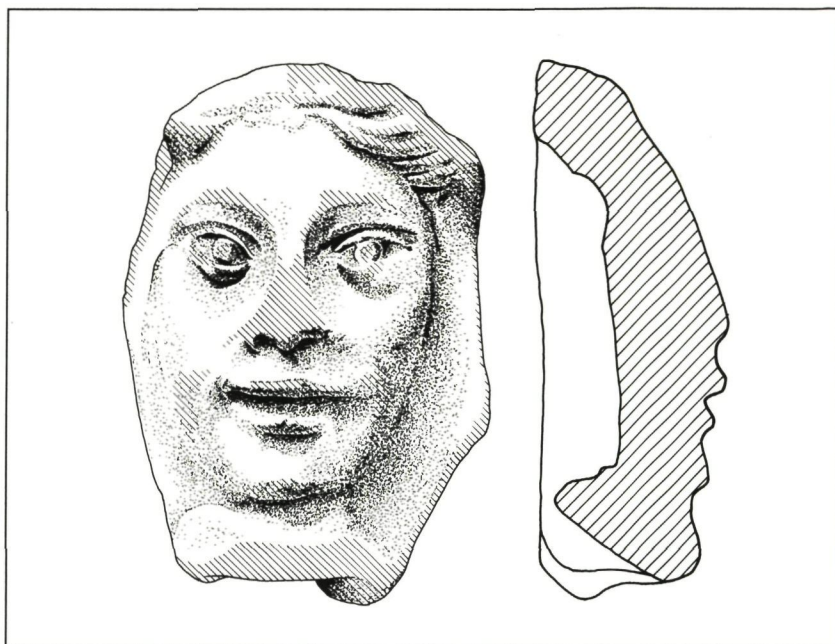
Van het pottenbakkerscentrum Raeren zijn eveneens ceramieken mallen gekend uit de 16de-17de eeuw¹⁵.

Een baggervondst uit de Dijle te Mechelen¹⁶ (fig. 5) en een 18de eeuwse sierschotel uit Ochtrup¹⁷ (Nederland) tenslotte tonen beide een aangezicht dat sterk gelijkend is op dit van de mal uit Aalst. Bovendien illustreert de Mechelse vondst duidelijk het met de hand indrukken van klei in de mal. De roetsporen aan de achterzijde van het ceramiekfragment verwijzen voor wat de functie van dit voorwerp betreft naar een vuurstolp.

Besluit

De mallen bevinden zich in een kuil uit de tweede helft van de 15de eeuw. Gezien de grote hoeveelheid materiaal uit de 14de eeuw is een datering in de 14de eeuw voor deze vondsten eveneens mogelijk.

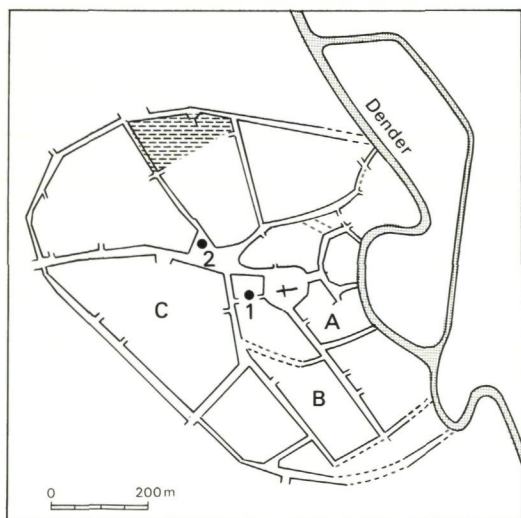
Beide mallen houden hoogstwaarschijnlijk verband met pottenbakkersactiviteiten in Aalst. Zowel de vondstcontext als het

5 Mechelse baggervondst uit de Dijle. Sch. 2:3.

Potsherd dredged from the Dijle in Mechelen. Scale 2:3.

vergelijkingsmateriaal pleit hiervoor. Een precieze lokalisatie opgeven voor deze activiteiten is niet mogelijk. De onmiddellijke omgeving van de vermelde vindplaatsen (fig. 1 a-c) is *a priori* niet uit te sluiten, maar is wat de ligging betreft nogal moeilijk. Deze terreinen bevinden zich immers binnen de oudste stadskern¹⁸. Bovendien blijkt uit recent bronnenonderzoek dat de post-middeleeuwse pottenbakkers te Aalst, die waarschijnlijk teruggaan op laat-middeleeuwse antecedenten, in de periferie van de laat-middeleeuwse stad gelegen waren¹⁹ (fig. 6).

6 Schematische voorstelling van de stadsontwikkeling van Aalst (naar Callebaut 1983: 237) met aanduiding van de verschillende fasen in de stadsontwikkeling (A, B, C), de vindplaats van de mallen (1), het Belfort (2) en de zone waar post-middeleeuwse pottenbakkers zijn geattesteerd (zone met streepjeslijn).

Schematic representation of the expansion (A, B, C) of the town of Aalst (after Callebaut 1983: 237) with indication of the findspot of the moulds (1), the 13th century belfry (2) and the area where in post-medieval times potters were active (zone with dashes).

- 12 Norton 1982.
- 13 Hähnel 1987.
- 14 Ruppel, 1991; Reining Von Bock 1986, 221-223.
- 15 Hellebrandt 1967, 15-17; Mayer 1967, 179.
- 16 Met dank aan F. De Buyser, die bereidwillig deze vondst ter beschikking van het onderzoek stelde.
- 17 De Kleyn 1986, 131.
- 18 Callebaut 1983.
- 19 Onuitgegeven informatie van de Heren W. Vernaev en D. D'hert, waarvoor onze dank.

Hoewel nog geen aardewerk gekend is dat versierd is met de Aalsterse mallen, tonen enkele vondsten toch aan dat dergelijke relatief grote aangezichten gebruikt werden om ceramiek te versieren.

SUMMARY ²⁰

Two Late Medieval Earthenware Moulds from Aalst (province of East-Flanders)

In 1986, a small rescue excavation in the center of the town of Aalst, revealed a rubbish pit of the 15th century together with lots of 14th century finds amongst which were two coins from Louis of Nevers (1322-1346). The finds included two moulds in greyish earthenware.

The archaeological context and similar finds suggest these objects to be decorating tools for pottery. The first shows the negative image of a tree with an integrated lily, the second a negative representation of a human face.

BIBLIOGRAFIE

CALLEBAUT D. 1983: De topografische groei van Aalst of hoe een Zelfhof een gebastioneerde stad werd. In: *Miscellanea archaeologica in honorem H. Roosens*, Archaeologia Belgica 255, Brussel, 227-249.

DE KLEYN J. 1986: *Volksaardewerk in Nederland sedert de late middeleeuwen*, Lochem.

DESPORTES F. 1987: *Le pain au Moyen Age*, Paris.

DE WITTE H. 1987: Tien jaar stadsarcheologisch onderzoek 1977-1987. Resultaten. In: DE WITTE H. (red.), *Brugge onderzocht. 10 jaar*

stadsarcheologisch onderzoek 1977-1987, Brugge, 1-42.

HÄHNEL E. 1987: Siegburger Steinzeug-Formen und Entwicklung - Teil 1. In: HÄHNEL E. (red.), *Siegburger Steinzeug*, Köln, 119-297.

HELLEBRANDT H. 1967: Raerener Steinzeug. In: HELLEBRANDT H. & MAYER O.E. (red.), *Raerener Steinzeug*, Aachen, 7-162.

HILLEWAERT B. 1992: Archeologisch onderzoek te Brugge. Activiteitenverslag 1989-1991, *Het Brugs Ommeland* 32-1/2, 122-123.

JACOBS M. & VERHAEGHE F. 1980: Laat-middeleeuws pottenbakkersafval op de Potterierei te Brugge, *Het Brugs Ommeland* 20-2, 79-95.

MAYER O.E. 1967: Fünfzehn Jahre Grabungen im Raerener Land. In: HELLEBRANDT H. & MAYER O.E. (red.), *Raerener Steinzeug*, Aachen, 163-200.

NORTON C. 1982: Les carreaux de pavage de la Bourgogne médiévale, *Archéologia* 165, 35-45.

OOST T. & ACKERMANS J. 1988: Middeleeuwse pottenbakkersafval opgegraven aan de Korte Ridderstraat, *Kultureel Jaarboek van de stad Antwerpen 1987*, 37-39.

REINEKING VON BOCK G. 1986(3): *Steinzeug*, Köln.

RUPPEL T. 1991: Zum Herstellungsverfahren der Modeln für Verzierungsauflagen von Siegburger Steinzeug. In: KORTE-BÖGER A. & HELLENKEMPER G. (red.), *Eine Siegburger Töpferwerkstatt der Familie Knütgen*, Köln, 85-91.

VERHAEGHE F. 1989: La céramique très décorée du bas moyen âge en Flandre. In: BLIECK G. (red.), *Actes du colloque de Lille (26-27 mars 1988). Travaux du Groupe de recherches et d'études sur la céramique dans le Nord-Pas-de-Calais*, 19-113.

²⁰ Met dank aan Prof. Dr. F. Verhaeghe voor de Engelse vertaling.